

- Bottomore, T. 1984 Sociology and socialism. Wheatsheaf Books, Brighton
- Dahrendorf, R. 1959 Class and class conflict in industrial society. Stanford University Press, Stanford
- Klinar, P. 1979 Poglavja iz razredne in slojevske strukture družbe. DDU Univerzum. Ljubljana
- Konrad, G., Szelenyi I. 1979 The intellectuals on the road to the class power. Harvester Press, Brighton
- Marković, L. 1978 Klasna borba i koncepcije razvoja. Naprijed, Zagreb
- Nove, A. 1983 The class nature of the Soviet Union revisited. Soviet Studies, 3
- Pakulski, J. 1986 Bureaucracy and the Soviet system. Studies in comparative communism, 1 (spring)
- Popović, M. V. 1983 Administracija, birokratija, birokratizam. Sociologija, 4
- Poulantzas 1978 Klase u savremenom kapitalizmu. Nolit, Beograd
- Rigby, T. H. 1980 A conceptual approach to authority, power and policy in the Soviet Union; v Rigby T. H. at all., Authority, power and policy in the USSR. Macmillan, London
- Rus, V. in Arzenšek, V. 1984 Rad kao sudbina i kao sloboda, SNL, Zagreb
- Ticktin, H. 1978 The class structure of the USSR and the elite. Critique, 14
- Weber, M. 1976 Privreda i društvo, drugi tom, Prosveta Beograd
- Wright, E. O. 1979 Class structure and income determination. Academic Press, New York
- 1984 Opšti okvir analize klase, Marksizam u svetu, 10-11

JOSIP ŽUPANOV

UDK 321.1/.8(497.1):316.653

Delavski razred in družbena stabilnost

Pri nas je v veljavi oguljeno geslo, ki ni le v protislovju z marksistično družbeno paradigmo, pač pa oporeka celo zdravemu razumu – in to je: gospodarske razmere so slabe, politično stanje pa je dobro. Ta parola je začuda točna: po eni plati sesipanje življenjske ravni in ogroženost fizične eksistence precejšnjega dela prebivalstva ne vzbuja javnih protestov, saj ni stavkovnih gibanj in tudi ne kakršnihkoli protestnih gibanj ali javnih manifestacij nezadovoljstva, po drugi plati pa obstaja neizogibni minimum družbene participacije.*

»To je patipacija podpore in v nekem smislu tudi ceremonijska patipacija. Ne mislim, da ljudje patipirajo tako, da o nečem dejansko odločajo. Toda kadar sprožimo določene akcije, se ljudje odzovejo. Če organizirate politični shod, ljudje pridejo, če organizirate volitve, pridejo na volišča; če organizirate samoprispevek, glasujejo za; obstaja torej določena patipacija, kakršno terjamo in ki se je lahko nadejamo.«¹

* Skrajšani izveček iz obsežnejše študije, ki je nastala na podlagi ankete o položaju in kulturi mladih delavcev in jo je izvedel Center za družbene dejavnosti ZSMH v Zagrebu. Študija je bila objavljena v izdajah CDD.

¹ Razprava J. Županova na okrogli mizi »Motivacija delavcev za boljše delo v naši državi«, Ekonomika, 1/1984, str. 52-53.

Kako naj si razlagamo to stabilnost? Pri nas lahko neredkokdaj, prej v zasebnem pogovoru kot v javnih nastopih, slišimo mnenje, da si naši ljudje ne drznejo stavkati, ker jih je strah represije. Represije se je kajpak mogoče vselej nadejati, vendar represija sama ne more preprečiti protestov, o čemer v novejšem času zgovorno priča položaj v Južnoafriški republiki. Hipoteza represije je vse preveč pritlehna, da bi nam lahko pojasnila »božjo skrivnost o tem, da so lahko politične razmere v deželi, ki se opoteka na robu katastrofe, dobre – in to ni parola.«² To dejstvo zahteva od nas, da globlje preučimo družbeno strukturo in njeno dinamiko.

»Ko govorim tako zelo sežeto, uporabljam za globalno družbo prisposodbo: prisposodbo računalnika . . . Če je družbo mogoče primerjati z računalnikom, se zastavi vprašanje – kaj je njen software in kaj njen hardware. Software so v družbi določeni družbeni kodi na različnih ravneh sistema . . . pri tem gre za določene vrednostne usmeritve . . . hardware pa obravnavam v najširšem pomenu besede kot razredni interes. Razrednega interesa ne obravnavam v ortodoksnem dogmatškem smislu, ki je pri nas v precejšnji meri navzoč, a se mu je na neki način rogal že Lenin, ko je dejal: so ljudje, ki menijo, da se bodo na eni strani zvrstili vsi, ki porečejo – mi smo za kapitalizem, na drugo stran pa se bodo postavili vsi tisti, ki so za socializem, nakar se bodo spopadli in bo potlej to socialna revolucija. V modernih družbah stvari kajpak niso take. V modernih družbah obstaja medrazredna dinamika med skupinami. So, kajpak, konflikti, so pa tudi koalicije in kompromisi. In če ne doumemo, kakšne so te koalicije v družbi, te družbe pač ni mogoče razumeti in tudi ne njene stabilnosti. Če ne doumete, kaj je temeljna koalicija, si ne morete ničesar razložiti.«³

Za umevanje kontinuitete in stabilnosti jugoslovanske družbe je tedaj temeljnega pomena vprašanje, kaj je v tej družbi osnovna koalicija. V enem svojih del⁴ sem sugeriral, da gre za koalicijo med fizičnim delavstvom in elito, ki jo ponavadi imenujemo politična birokracija. Gre za koalicijo neenakih, v kateri patron (elita) »ščiti« delavstvo (klienta) ter mu zagotavlja minimalni dohodek ter velike socialne pravice, ščitenelec (delavstvo) pa, s svojimi oblačili zgodovinskega delavskega razreda (»zgodovinskega interesa«) zagotavlja eliti njeno družbeno legitimnost. Takšna koalicija predpostavlja vzpostavitev dvojne komunikacije za področje »softwara«, pri čemer delavstvo sprejema uradno ideologijo, elita pa vrednostni kod radikalnega egalitarizma, pa ne zaradi iskrenega egalitarnega prepričanja, pač pa zato, ker odpravljanje razlik med ljudmi poenostavlja socialni sistem in omogoča njegovo lažje vodenje.

Ta koalicija je temelj stabilnosti družbenega sistema in cementira status quo, ki je tolikanj značilen za našo družbo. Vse dotlej, dokler se v tej koaliciji kaj ne spremeni – bodisi da bo elita moči sklenila zavezništvo z elito znanja, kot se je zgodilo na Zahodu, kar pa je pri nas malo verjetno, bodisi da bodo iz koalicije izstopili delavci spričo udarcev, ki jih doživlja njihova življenjska raven pa vse bolj in bolj tudi njihova socio-ekonomska varnost, se ni mogoče nadejati nobenih resnih družbenih sprememb. Ker elita po vsej verjetnosti ne bo spremenila svojega pogleda, pač pa si bo prizadevala koalicijo za vsako ceno obdržati, se zastavi vprašanje, kako se bodo na razmere gospodarske krize odzvali delavci, zlasti mladi delavci, ki so najbolj izobražen del delavstva in ne priseljenci z vasi ali ljudje, ki so

² Op. cit., str. 40–41.

³ Op. cit., str. 41.

⁴ J. Županov »Znanje, družbeni sistem in razredni interes«, Naše teme, 7–8/1983.

z eno nogo še zmerom na njivi. Ali se bodo dokopali do spoznanja, da se tudi delavcem v primeru, če se elita ne bo držala svojega dela pogodbe, ne bodo držali svojega? V tem smislu nam anketa o položaju in kulturi mladih delavcev, ki smo jo v SR Hrvatski izvedli leta 1982, omogoča empirično preverjenje trdnosti komunikacije med elito in delavstvom.

Podatki, ki jih bomo nanizali, kažejo, da je ostala komunikacija med elito in delavstvom konec leta 1982, v času torej, ko je bila gospodarska kriza v polnem razmahu, nedotaknjena. Velikanska večina vprašanih sprejema uradno ideologijo, o čemer pričajo odgovori na celo vrsto vprašanj.

Mladi delavci in ideologija

Začnimo s splošnim odnosom vprašanih do države. Na vprašanje, kaj pomeni država in koga varuje, smo dobili naslednje odgovore.

Tabela 1: Splošni odnos do države

	%
1. Država je v prvi vrsti družbenopolitična skupnost, s katero upravljajo delegati delovnih ljudi in občanov, njena naloga pa je, da varuje samoupravljanje	77,6
2. Država je v prvi vrsti sredstvo v rokah političnih funkcionarjev, ki z njeno pomočjo ščitijo svoj privilegirani položaj v družbi	6,1
3. Država je predvsem uradniški aparat, ki je nekoristen, varuje pa uradniške plače	1,5
4. Država je predvsem aparat prisile, katerega naloga je utišati vsakršen protest	2,5
5. Država je nujno zlo	5,0
6. Država je instrument ohranjanja oblasti političnih strank	2,0
7. Država je aparat, ki služi samemu sebi	4,0
8. Drugo	5,0
9. Ne vem, me ne zanima	8,0
10. Brez odgovora	2,9
Skupaj	100,0
N = 1017	

Če seštejemo odgovore, ki izražajo negativen odnos, lahko tabelo strnemo tako:

pozitiven odnos	77,6
negativen odnos	11,2
nevtralen odnos	8

Kot vidimo, velikanska večina anketirancev sprejema uradno definicijo države, v kateri je težišče na družbeno-politični skupnosti, delegatskem sistemu in varovanju samoupravljanja.

Dalo pa bi se reči, da pozitiven odnos do države ne velja za vsako državo, temveč za državo, ki odмира. Zato se zastavi vprašanje: »V samoupravnem socializmu mora država odmirati, pomeni, da svoje funkcije bolj in bolj prenaša na

samoupravne organizacije in telesa. Je v zadnjih desetih letih vloga države pešala – ali se je krepila?»

Tabela 2: Percepcija odmiranja države

	%
1. V zadnjem času prenašamo vse več pristojnosti na samoupravne organizme	39,8
2. V zadnjem času se vloga države nenehno krepi	17,1
3. Ne vem, ne morem presoditi	39,3
4. Brez odgovora	3,7
Skupaj	100,0
N = 1017	

Dejstvo je, da se je v senci koncepcije združenega dela pri nas v obdobju 1972–1982 dejansko krepila vloga države, še zlasti v gospodarstvu. Vendar pa je samo 17,1% vprašanih percipiral tak trend – relativna večina percipira odmiranje države. Vendar pa precejšnje število anketirancev nima nobene percepcije. Kot vidimo, so se vprašani razdelili v dve veliki skupini: v prvi so »optimisti«, ki celo v obdobju poplave administriranja (1982) vidijo državo odmirati, v drugi pa neopredeljeni, ki imajo jasno percepcijo o tem, kar se v resnici dogaja. »Pesimisti« – boljše realisti – tvorijo tretjo, najmanj številno skupino. V vsakem primeru relativna večina (proizvodni delavci – 39,8%, administrativni uslužbenci – 50,2%) sprejemajo ideološko stališče, da prehaja vse več opravil na samoupravna telesa.

Država je samo del, samo bistveni del političnega sistema. Oglejmo si, kako ocenjujejo anketiranci delegatski sistem in pluralizem samoupravnih interesov. Kakšen je ta sistem?

Tabela 3: Percepcija o delegatskem sistemu

	%
1. Gre zgolj za prikriti enostranski sistem	10,4
2. Gre za sistem ekonomske demokracije brez politične demokracije	7,9
3. Gre za sistem dejanske demokracije, ki je veliko boljši od večstrankarskega sistema	28,6
4. Ne vem, glede tega nimam mnenja	47,1
5. Brez odgovora	8
Skupaj	100,0
N = 1017	

Kot lahko razberemo, relativna večina vprašanih o delegatskem sistemu nima nobene percepcije, tisti, ki jo imajo, pa označujejo delegatski sistem kot sistem dejanske demokracije, ki je boljši od večstrankarskega. Vsega 18,3 odstotkov vprašanih imajo o delegatskem sistemu negativno sodbo.

Za preskusni kamen sprejemanja uradne ideologije lahko vzamemo percepcijo osrednje gibalne sile političnega sistema – organizacije ZK.

Na vprašanje »Kakšna je, po vašem mnenju, organizacija ZKJ?« smo dobili več modalitet odgovorov ter naslednje rezultate:

Tabela 4: Mnenja o organizaciji ZK

	%
1. ZK je vodilna idejno-politična sila, ki je omogočila tak socialistični samoupravni razvoj	66,0
2. ZK je dejansko delavska organizacija, vselej brani neposredne in dolgoročne interese delavcev	7,0
3. ZK je uslužbenska organizacija in varuje interese vodilnih, strokovnjakov ter administrativnih delavcev	4,4
4. ZK je paravnan za zaščito posebnih interesov politične birokracije	4,4
5. Program in akcija ZK sta razvojenela, organizacija je oportunistična in premalo odločna	6
6. ZK je organizacija, v katero vstopajo ljudje zaradi karierističnih razlogov	5
7. Ne vem, me ne zanima	11,8
8. Drugo	7
9. Brez odgovora	4,6
Skupaj	100,0
N = 1017	

Kot je mogoče videti, je pozitivno mnenje, ki se sklada z uradnim stališčem, izrazilo 73% vprašanih, negativno mnenje 9,9%, medtem ko je z »ne vem«, kar označuje ne le pomanjkanje stališča, pač pa tudi odsotnost interesa, odgovorilo 11,8% vprašanih.

Drugo vprašanje je zadevalo ugled in vpliv ZK v družbi. Vprašanje se je glasil: »V zadnjih desetih letih število članov ZK občutno narašča. Ali mislite, da obenem s številom članov raste tudi ugled in vpliv ZK v družbi?« Na to vprašanje smo dobili naslednje odgovore:

Tabela 5: Ugled in vpliv ZK v družbi

	%
1. Vpliv in ugled ZK sta v zadnjem času precej zrasla	44,0
2. Vpliv in ugled ZK se v zadnjem času nista spremenila	15,3
3. Vpliv in ugled ZK v zadnjem času upadata	14,0
4. Ne vem, ne morem povedati	22,0
5. Brez odgovora	4,7
Skupaj	100,0
N = 1017	

Medtem ko se je dalo prejšnje vprašanje razumeti kot »kaj naj bi ZK bila«, je ostajalo pričujoče vprašanje na ravni dejanskosti, zato v večji meri označuje dejanski odnos vprašanih do ZK.

Vidimo, da relativna večina (44,4%) zaznava rast ugleda in vpliva ZK, skupaj s tistimi, ki menijo, da se ugled in vpliv ZK nista spremenila, pa tvorijo nadpolovično večino (59,3%). Le manjši del ugotavlja erozijo ugleda in vpliva ZK.

Nadaljnja pomembna komponenta političnega sistema je zveza sindikatov. Če imajo delavci razlog za nezadovoljstvo s kakim delom političnega sistema, je to prav sindikat. Kajti ta organizacija je razcepljena na sindikalna vodstva, ki se vse od občine do federacije ukvarjajo s forumskim delom, ter na osnovne organizacije,

ki so pogosto podaljšana roka tehnostuktur v delovnih organizacijah. A oglejmo si nekatere podatke.

Na vprašanje o dejanski vlogi sindikata smo dobili naslednje odgovore:

Tabela 6: Dejanska vloga sindikatov

	%
1. Sindikat deluje samostojno ter izraža interese in zahteve sindikalne baze	43,9
2. Sindikat je nesamostojen in deluje kot podaljšana roka vodilnih struktur v kolektivu	38,0
3. Sindikat deluje kot odsev delovanja organizacije ZK v kolektivu	18,1
Skupaj:	100,0
N = 1017	

Rezultati so presenetljivi: relativna večina (skoraj polovica) čuti sindikat kot samostojnega dejavnika, ki izraža interese in zahteve članstva, medtem ko nekaj več kot polovica vprašanih doživlja sindikat kot transmisijo. Če imamo v mislih dejansko vlogo sindikata, lahko ugotovimo, da se mu je v odgovorih anketirancev dobro pisalo.

Pomemben kazalec komunikacije med elito in delavstvom utegne biti tudi odnos do reforme usmerjenega izobraževanja. Elita je vložila veliko truda v to, da bi svoje poglede vsilila vsej družbi, zato bo zanimivo videti, v kolikšni meri so ta uradna stališča sprejeli mladi delavci.

Na vprašanje: »Kaj pomeni po vaši sodbi reforma srednješolskega izobraževanja pri nas?« smo dobili različne odgovore:

Tabela 7: Pogledi na reformo srednješolskega izobraževanja

	%
1. Reforma pomeni premagovanje razrednih razlik v izobraževanju	10,4
2. Reforma daje vsem enake možnosti, da si pridobijo enako izobrazbo in pridejo do življenjskega poklica	42,5
3. Reforma ustreza potrebam združenega dela, predvsem gospodarstva, da bi prišlo do različnih profilov strokovnjakov s srednjo kvalifikacijo	19,1
4. Reforma ne daje vsem enakih možnosti in ne prispeva k odločilnemu odpravljanju socialnih razlik med dijaki	6,0
5. Reforma ne ustreza dejanskim potrebam združenega dela in tudi ne zahtevam moderne tehnologije	5,1
6. Reforma ne daje dovolj široke splošne izobrazbe in tudi ne kvalitetne ter potrebne strokovne izobrazbe	8,7
7. Načelno negativen odnos do reforme	1,2
8. Konkretna pripombe ter opozorila na slabosti izvajane modela	3
9. Drugo	4
10. Brez odgovora	6,4
Skupaj	100,0
N = 1017	

Ko seštejemo vse pozitivne in vse negativne odgovore, vidimo, da je dalo pozitiven odgovor 72% in negativnega 21% vprašanih. Čeprav je sprožila izvedba

reformo v naši družbi veliko nezadovoljstva in odkrite kritike, gleda velika večina mladih delavcev nanjo pozitivno.

Za psihološko participacijo v političnem sistemu, torej tudi za sprejemljivost komunikacije, ki prihaja »od zgoraj«, je odločilnega pomena, kako delavci doživljajo svoj delavski položaj. Zavaljo tega smo zastavili vprašanje: »Kaj pomeni danes biti delavec v naši družbi – kako doživljate svoj delavski položaj?« Odgovore je mogoče razbrati iz naslednje tabele.

Tabela 8: Doživljanje delavskega položaja

	%
1. Biti delavec se pravi biti najemnik: človek, ki za denar prodaja svoje delo	9,7
2. Biti delavec pomeni biti revež: človek, ki občuti pomanjkanje celo najnujnejših življenjskih potrebščin, ne da bi se njegov položaj kdaj izboljšal	11,5
3. Biti delavec se pravi biti ustvarjalec: človek, ki s svojim znanjem in zmožnostmi ustvarja gnotne dobrine	36,4
4. Biti delavec pomeni biti samoupravljalac: človek, ki odloča o vseh pomembnih vprašanjih	28,1
5. Biti delavec pomeni biti ujet v past: človek, ki ne more nikoli več izstopiti iz svojega delavskega statusa	1,3
6. Biti to se pravi biti fizični delavec: človek, ki opravlja umazana in naporna dela	4,6
7. Biti delavec se pravi biti robot: človek, ki dela v enoličnem tempu in opravlja drobnjarske delovne operacije	3,3
8. Brez odgovora	5,8
Skupaj	100,0
N = 1017	

Svojo argumentacijo o uspešni komunikaciji med elito in delavci bom končal z vprašanji o percepciji razrednih razlik v jugoslovanski družbi, o izkoriščanju ter o zaščiti delavcev pred izkoriščanjem. Prvo vprašanje je bilo formulirano tako: »Osnovni smoter socializma je odprava razrednih razlik med ljudmi. Ali se ta smoter v naši družbi, ki gradi socializem, po vašem mnenju uresničuje – in kako?« Odgovori so razvidni iz naslednje tabele.

Tabela 9: Percepcija razrednih razlik v jugoslovanski družbi

	%
1. V naši družbi ni več razrednih razlik, ali pa so brez pomena	24,3
2. V naši družbi obstajajo pomembne razredne razlike med ljudmi	17,4
3. V naši družbi se razredne razlike vse bolj poglobljajo	10,7
4. V naši družbi so določene razlike med ljudmi, vendar nimajo razrednih obeležij	40,1
5. Brez odgovora	7,5
Skupaj	100,0
N = 1298	

Če seštejemo odgovore pod 2. in 3., saj zadevajo razredno razlikovanje, vidimo, da 28,1% vprašanih percipira razredne razlike v naši družbi. 24,3%

zanikajo obstoj razrednih razlik, medtem ko večinski 40,1% določene razlike zaznava, a zanikuje razredne razlike. Tako pretežna večina 64,4% v naši družbi ne opaža razrednih razlik, medtem ko jih opazna 30-odstotna manjšina zaznava. Prevladuje uradno stališče, da socialne razlike so, vendar nimajo razrednega obeležja. Drugače povedano: večina šteje Jugoslavijo za brezrazredno družbo, kar je za družbeno skupnost, v kateri je graditev socializma že naredila opazne korake, tudi predpogoj.

Z vprašanjem o obstoju razrednih razlik je tesno povezano tudi vprašanje o izkoriščanju v jugoslovanski družbi. Na vprašanje: »Ali v naši družbi obstaja izkoriščanje?« smo dobili naslednje odgovore.

Tabela 10: Izkoriščanje v jugoslovanski družbi

	%
1. Obstaja zgolj v zasebnem sektorju	21,4
2. Obstaja v zasebnem in družbenem sektorju	40,9
3. V naši družbi ni izkoriščanja	29,9
4. Brez odgovora	7,8
Skupaj	100,0
N = 1017	

Vidimo, da absolutna večina meni, da v naši družbi v družbenem sektorju ni izkoriščanja. Občutna manjšina (približno dve petini) pa sodi, da izkoriščanje poznamo, in to tako v zasebnem kot v družbenem sektorju.

In tretje vprašanje, ki se je glasilo: »Ali se lahko delavci samo zavarujejo pred izkoriščanjem?« Odgovori so zajeti v naslednji tabeli.

Tabela 11: Zaščita delavcev pred izkoriščanjem

	%
1. V naši družbi ni izkoriščanja	30,9
2. Lahko se obvarujejo izkoriščanja, če vlagajo ugovore in pritožbe	14,4
3. Obvaruje se ga, če stavkajo	2,7
4. Obvarujejo se ga, če na delovnem mestu delajo manj	2,2
5. Obvarujejo se ga, če nastopajo skupinsko	4,0
6. Obvarujejo se ga, če gredo v bolniški stalež	6,0
7. Lahko se ga obvarujejo, če si prilaščajo material iz podjetja	1,0
8. Obvarujejo se izkoriščanja, če se aktivirajo v družbenopolitičnih organizacijah in v samoupravnem organizmu	15,6
9. Zlepa se ne morejo zaščititi pred izkoriščanjem	19,9
10. Brez odgovora	9,7
Skupaj	100,0
N = 1298	

Podatke lahko rezimiramo na ta način:

1. v naši družbi ni izkoriščanja	30,9
2. z akcijo v okviru sistema	30,9
3. s kolektivno akcijo zunaj sistema	6,7

4. z individualno akcijo zunaj sistema	3,8
5. počutijo se brez moči	19,9

Kot razberemo, pretežna večina (61,8%) eksploatacije bodisi ne vidi, ali pa sodijo, da se je mogoče zavarovati z individualno in kolektivno akcijo znotraj institucionalnega sistema. Približno ena desetina (10,5%) je prepričana, da se lahko delavci zavarujejo z individualno in kolektivno akcijo zunaj sistema, medtem ko skoraj ena petina vprašanih ne verjame niti v akcijo znotraj niti v akcijo zunaj sistema. Skratka, veliko število ljudi zaupa v sistemsko akcijo, kar se sklada z uradno ideologijo.

Z ideologijo proti dejstvu

Oglejmo si najprej, kako anketiranci ocenjujejo vlogo države v naši ekonomiki. Na vprašanje: »Kakšno vlogo ima država v naši ekonomiki?« smo prejeli naslednje odgovore:

Tabela 12: Vloga države v našem gospodarstvu

	%
1. Država ima pretežno pozitivno vlogo s tem, da preprečuje rast cen ter regulira gospodarske tokove, posebej izvoz in uvoz	50,5
2. Država ima pretežno negativno vlogo s tem, da z birokratskimi ovirami onemogoča uspešno poslovanje in delovanje tržne ekonomije	11,9
3. Drugi odgovori	1,7
4. Ne vem, nimam mnenja o tem	32,1
5. Brez odgovora	3,7
Skupaj	100,0
N = 1017	

Kot vidimo, kar polovica anketirancev ocenjuje vlogo države v gospodarstvu pozitivno, in to v času, ko so administrativne omejitve dosegle vrhunec (oktobrski paket ukrepov ZIS 1982), medtem ko le nekaj več kot deset odstotkov vprašanih sodi o vlogi države negativno. Veliko število vprašanih – približno ena tretjina – o tem nima mnenja. Vsem, ki delajo v gospodarstvu, bi moralo biti jasno, da vladno zamrzovanje cen ni preprečilo rasti inflacije, medtem ko številni državni predpisi in regulative pogosto onemogočajo smotno in uspešno poslovanje. Vseeno pa je dala realističen odgovor zgolj 11,9-odstotna manjšina. Večina vprašanih je tako zelo državno naravnana, da so zanikali notorna dejstva.

Kot vidimo, pogojujejo nerealistično ocenjevanje vloge države v našem gospodarstvu prej politični in ideološki razlogi kot kognitivna sposobnost vprašanih.

Vendar pa odgovori na neko drugo vprašanje ne dopuščajo možnosti razlage. Vprašanje se je glasilo: »Zakaj je v ZK največji osip delavcev?« Odgovore razberemo iz naslednje tabele.

Tabela 13: Osip članstva ZK

	%
1. Gre za slabost, ki jo bomo v nadaljnji praksi odpravili	11,0
2. Zato, ker delavci odkrito izražajo svoje mnenje	20,9
3. Zato, ker imajo delavci najmanj moči in vpliva	15,8
4. Zato, ker imajo delavci manjši interes ostati v ZK	3,1
5. Zato, ker partijsko članstvo strožje presoja delavce kot uslužbence	2,5
6. Zato, ker je članarina previsoka	2,2
7. Nisem prepričan, da je največji osip delavcev	20,4
8. Ne vem, o tem nimam mnenja	20,0
9. Brez odgovora	4,1
Skupaj	100,0
N = 1017	

Tu nas zanima odgovor, ki je v nasprotju ne le s podatki iz partijske statistike, temveč tudi z vsakodnevnim izkustvom: petina vprašanih zanika dejstvo, da je v ZK največji osip delavcev. V ideološkem smislu tega ne bi smelo biti, saj je ZK delavska partija in v imenu tega ideološkega pogleda zanikujemo družbeno dejstvo. Tega zanikovanja si ni mogoče pojasniti z nikakršnimi konjunkturnimi razlogi.

Glede na to nam zanikanje pojava večjega osipa delavcev v ZK dopušča sklep, da je omembe vredna manjšina delavstva v imenu ideologije pripravljena zanikati dejstva. Določnice tega stališča so v pretežni meri politične in ideološke. Tega zanikovanja ni mogoče opravičevati s slabo obveščenostjo, saj gre za notorna dejstva.

Konservativni radikalizem

Če občutna manjšina zanika splošno znana dejstva, ki se ne skladajo z uradno ideologijo, lahko pričakujemo v vrstah delavstva navzočnost nekakšne politične avtoritarne naravnosti, ki jo je S. M. Lipsett imenoval »Working class authoritarianism«⁵ in sem jo sam pred 16 leti opisal kot »množično bazo za etatizem«⁶.

Ta konservativni radikalizem reafirmira ideje in rešitve »realnega socializma«, zagovarja vladavino trde roke in povsod zaznava elemente kapitalizma in kapital-odnosov. Ta stališča izraža danes naše javno mnenje na ves glas, kar je pokazala tudi nedavna javna razprava o drobnem gospodarstvu.⁷ Gre za posameznike in skupine, ki se jim zdijo celo ustavne spremembe v zvezi z drobnim gospodarstvom preveč liberalne ter odkrito napadajo trg in tržno ekonomijo ter podobno. Vendar nas tu ne zanimajo ta glasna »razmišljanja« posameznikov in skupin, temveč vprašanje, ali takšna avtoritativna stališča koreninijo v fizičnem delavstvu, kot smo predpostavili že leta 1964 v knjigi Samoupravljanje in družbena moč. Na obstoj takih avtoritarnih stališč nas opozarjajo pogledi vprašanih na enopartijski sistem.

⁵ Political Man, New York, 1963. Doubleday, 4. poglavje »Working Class Authoritarianism«, str. 87–126.

⁶ Samoupravljanje in družbena moč, druga izdaja, Zagreb, 1965, Globus, str. 75–75.

⁷ Glej polemiko o drobnem gospodarstvu v reviji Naša zakonitost, št. 2. in 4., 1985, posebej članek Č. Grbiča »Dogmatizem in delo z zasebnimi sredstvi« (št. 2) ter članek I. Družijaniča »Ideološko-tožilske strasti (ali kako pod krinko skrbi za »drobno gospodarstvo«) Č. Grbič tihotapi neokapitalistično teorijo« (št. 4).

Na vprašanje: »Kaj menite o enopartijskem političnem sistemu?« smo dobili naslednje odgovore:

Tabela 14: Stališča o enopartijskem sistemu

	%
1. Sem brezpogojno za enopartijski sistem, saj edinole tak sistem zagotavlja nadaljnji razvoj socializma	39,0
2. Dopuščam možnost, da je v začetni fazi socializma enopartijski sistem najbolj ustrezen, vendar samo začasno in za kratek čas	8,7
3. Sem proti enopartijskemu sistemu, in sicer v vsakem primeru, ker gre pri tem vselej za totalitarni režim	6,7
4. Ne vem, o tem nimam mnenja	39,5
5. Brez odgovora	6,1
Skupaj	100,0
N = 1017	

Anketiranci so se, kot vidimo, razdelili v dve po številu bolj ali manj enako veliki skupini: na brezpogojne privrženke enopartijskega sistema ter na neopredeljene. Pogojnih privrženecv ni niti ena desetina, nasprotnikov avtoritarnosti pa je komaj nekaj prek 5%.

Z vidika uradne ideologije bi bil korekten odgovor pogojna podpora enopartijskemu sistemu, tak odgovor pa bi pričakovali tudi z vidika teorije ankete, ki pravi, da vprašani vedno tendirajo predvsem k sredinskim odgovorom. Toda dve petini vprašanih sodita med čvrste privrženke enopartijskega sistema, le dvajsetino pa tvorijo odločni nasprotniki takega sistema. Skratka, slika zavesti anketirancev je razcepljena: so bodisi odločni privrženeci avtoritarnosti, ali pa so neopredeljeni.

Recepcija ideologije

Intenziteta sprejemanja uradne ideologije s strani delavcev bo nas lahko pripeljala do sklepa, da je v njihovi zavesti uradna ideologija celovit in koherenten sistem. Tak sklep je videti napačen, saj prihaja v izjavah vprašanih do izraza precejšnja zmedenost. Na to nas opozarjajo odgovori na vprašanje: »Ali v naši družbi je diktatura proletariata?«

Na to vprašanje smo dobili naslednje odgovore:

Tabela 15: Diktatura proletariata v jugoslovanski družbi

	%
1. Diktatura proletariata obstaja tudi danes, saj o presežku dela odloča država	8,8
2. Diktatura proletariata admira hkrati z razvojem samoupravljanja	23,4
3. Diktatura proletariata se krepi hkrati z vse večjo vlogo združenega dela v delavčevem dohodku	10,1
4. Diktature proletariata v naši družbi ni, saj je ta družba demokratična	14,7
5. Ne vem	34,7
6. Brez odgovora	8,2
Skupaj	100,0
N = 1017	

Kot vidimo, večina na to vprašanje ne ve odgovora. A tudi tisti, ki so odgovorili, izpričujejo razpršenost odgovorov. Uradna ideologija identificira diktaturo proletariata s samoupravljanjem. Le 10,1% je postövetil diktaturo proletariata s samoupravljanjem. Relativna večina sodi, da je diktatura proletariata v nasprotju s samoupravljanjem (23,4%), 14,7% vprašanih pa meni, da se diktatura proletariata in demokracija izključujeta. Skratka, zdi se, da je v glavah anketirancev precejšnja zmeda, kar zadeva ključni pojem marksistične ideologije – diktaturo proletariata.

Kritična zavest na ravni fakticitete

Iz dosedanjih razlag bi se dalo narediti sklep, da delavcem sprejemanje uradne ideologije zapira pogled v politično in družbeno realnost. Vendar bi bil tak sklep pretiran. Na to nas opozarjajo odgovori, ki so jih dali anketiranci na vprašanje, zadevajoče akcijsko usposobljenost zveze komunistov v naši družbi. Vprašanje se je glasilo: »Ali ZK v družbi nastopa kot kritična družbena zavest?« Odgovore razberemo iz naslednje tabele.

Tabela 16: ZK kot kritična zavest v družbi

	%
1. ZK zgolj propagira in pojasnjuje različne ukrepe, ki jih sprejema država	18,7
2. ZK skupaj z državo sprejema različne ukrepe, zato do njih nima kritičnega stališča	32,1
3. ZK nastopa neodvisno od države kot nosilka socialistične kritike	21,5
4. Ne vem, me ne zanima	21,6
5. Brez odgovora	6,1
Skupaj	100,0
N = 1017	

Odgovori na to vprašanje se močno razlikujejo od odgovorov na vprašanje o tem, kaj je zveza komunistov in ali njen ugled ter vpliv rasteta. Vidimo, da 18,7% percipira ZK kot transmisijo državne oblasti (»agenta države«), medtem ko vidi 32,1% v ZK »partnerja« državni oblasti. Vsega 21,5% vidi v ZK samostojen kritičen subjekt, ki je zmožen delovati avtonomno. Razmeroma veliko število (21,6%) anketirancev nima mnenja in jih to vprašanje ne zanima.

Odmiki od uradne ideologije

Delavci so do definicij o vlogi ZK, kot jih podaja uradna ideologija, ne le kritični, pač pa se od ideologije odmikajo tam, kjer so prizadeti njihovi vitalni interesi. Tak vitalni delavski interes je zaposlovanje mladih. Ko gre za odpravo nezaposlenosti, delavci ne pristajajo na uradno formulo, ki veleva, da bi morala biti to domena združenega dela, temveč so še vedno mnenja, da mora nad tem bdeti predvsem država. Polna zaposlenost je navsezadnje – v razmerah administrativne ekonomije – del pogodbe med elito in delavstvom, pri čemer delavci ne

dovolijo eliti, da bi svoj del obveznosti prevaila na delavce. Na vprašanje: »Ali sodite, da mora država zagotoviti delo nezaposlenim?« smo dobili naslednje odgovore:

Tabela 17: Država in zaposlovanje mladih

	%
1. Ja, vsekakor	60,9
2. Ne, to je domena združenega dela	28,7
3. Ne, to je zasebna stvar vsakega nezaposlenega posameznika	8,1
4. Brez odgovora	2,3
Skupaj	100,0
N = 1017	

Vidimo, da absolutna večina vprašanih skrb za zaposlovanje mladih prelaga na ramena države, nekaj manj kot tretjina pa daje ideološki odgovor s tem, da zahteva od združenega dela, naj le-to skrbi za zaposlovanje.

Vrnitev k ideologiji – financiranje družbenih služb

Videli smo, da so delavci pripravljeni opustiti uradno ideološko stališče, kadar gre za neposreden delavski interes. Ko pa gre za »druge«, se pravi za financiranje družbenih dejavnosti, se delavci znova zatekajo k uradnemu ideološkemu stališču. Na to nas opozarjajo odgovori na naslednje vprašanje: »Danes imamo hude težave s financiranjem vitalnih družbenih služb. Ali menite, da bi bilo najustreznejše, če bi znova prešli na financiranje teh dejavnosti prek državnega proračuna, kot ravnavo tudi v drugih državah?« Na to vprašanje smo dobili naslednje odgovore:

Tabela 18: Stališča o financiranju družbenih dejavnosti

	%
1. Mislim, da bi bilo najpametneje znova preiti na državno financiranje	9,7
2. Mislim, da moramo naprej razvijati sistem svobodne menjave dela	50,6
3. Ne vem, o tem nimam mnenja	36,3
4. Brez odgovora	3,4
Skupaj	100,0
N = 1017	

Vidimo, da je privrženec državne proračunske logike komaj ena desetina vseh vprašanih, da polovica vprašanih daje svoj glas za sedanji sistem (svobodno menjavo dela), zaradi katerega se delež družbenih dejavnosti v družbenem proizvodu že več let zmanjšuje, medtem ko ena tretjina anketirancev o tem nima izdelanega mnenja.

Skupne opombe

Namen te študije je bil empirično podkrepiti hipotezo, da je v okviru koalicije med politično elito in delavstvom prišlo do komunikacije med elito »varuhov« na

eni in delavci »varovanci« na drugi strani. Videli smo, da je ta komunikacija tako zelo intenzivna, da ideologija kdaj pa kdaj blokira realistično percepcijo družbenih fenomenov, med kakršne sodita vloga države v našem gospodarstvu ter osip delavcev iz vrst zveze komunistov. Opazen je tudi obstoj trdnega »ultralevega« jedra med delavci, katerih avtoritarna naravnost korespondira z avtoritarnostjo, ki je lastna državno-partijskemu kompleksu. Ta komunikacija med elito in delavstvom je trden temelj družbene stabilnosti v razmerah gospodarske krize, ki postaja vse ostrejša.

Toda sprejemanje uradne ideologije nas ne sme zapeljati v sklepanje, da je v zavesti delavcev navzoč kak koherentni ideološki sistem: videli smo, da obstaja precejšnja zmeda, kar zadeva pojmovanje diktature proletariata, te temeljne kategorije marksistične ideologije. Enako napak bi bilo sklepati, da je uradna ideologija edina določnica delavske zavesti. Empirični podatki kažejo, da so delavci – tudi v okviru sprejete ideologije – zmožni kritične presoje in pripravljeni odstopati od ideologije tam, kjer so prizadeti njihovi vitalni interesi. Dodajmo k temu še to, da je občutna manjšina delavcev politično in ideološko indiferentna ter hkrati podrejena procesu politizacije, še posebej, ko gre za dimenzije sindikalne, mladinske in partijske aktivizacije. Delavska zavest zato ni ideološko enodimenzionalna, temveč zelo kompleksna. Anketna vprašanja so nam omogočila samo nekaj vpogledov v to zavest, ne pa tudi celovite slike njene kompleksnosti.

Poleg tega so anketni podatki trenutni posnetek delavske zavesti, kakršna je bila v času izvajanja ankete na Hrvaškem v letu 1982. Tu se nam zastavi vprašanje: ali bi do take slike zavesti prišli tudi v drugih republikah in pokrajinah? Na to vprašanje žal ne moremo podati odgovora, saj nimamo na voljo primerjalnih podatkov. Predpostavimo lahko edinole, da recepcija uradne ideologije ni zgolj hrvaški fenomen, pač pa je verjetno navzoča tudi v drugih okoljih.

Še pomembnejše pa je vprašanje: ali bi tudi na Hrvaškem dobili enako sliko, če bi anketo ponovili v letu 1985? V minulih treh letih si je bilo treba močno prizadevati za ohranitev koalicije med elito in delavstvom spričo nenehnega zmanjševanja realnih zaslužkov in življenjske ravni. Ali je to prizadevanje oslabilo koalicijo in pripeljalo do večjih ali manjših odklonov od uradne ideologije? Kakšni so trendi v razvoju delavske zavesti, še posebej, če imamo pred očmi stalno odtujevanje novih generacij od družbenega in političnega sistema, pri čemer imamo v mislih predvsem srednješolsko in študentsko mladino. Ali tudi zdaj integriranost mladine v delavski razred vodi k bolj izdatnemu sprejemanju uradne ideologije, kot je veljalo v prejšnjem obdobju? Tudi na ta vprašanja si ni mogoče odgovoriti brez longitudinalnega raziskovanja.

Ostaja dejstvo, da družbena stabilnost celo v obdobju od leta 1982. sem ni bila načeta (če izvenzamemo povsem specifične razmere na Kosovem). Res je videti, da narašča število stavk, toda stavke so, kvantitativno gledano, še vedno *quantité négligeable*. Politična in družbena stabilnost je tudi danes trdna, kot je bila pred tremi leti. Iz tega bi se dalo narediti hipotetični sklep, da v delavski zavesti ni prišlo do omembe vrednih odstopanj od uradne ideologije in so torej anketni podatki veljavni še danes. O tem, ali bodo nadaljnja prizadevanja pripeljala do razpada koalicije, ali pa se bo koalicija ohranila za nedoločen čas, lahko zgolj spekulativno razmišljamo. Spričo pomanjkanja nadaljnjih raziskav nam preostane edinole, da počakamo na odgovor, ki ga bodo podali sami dogodki.

Prevod: Viktor Konjar